

Samhällskunskap på medeltiden

Under medeltiden skrevs våra äldsta lagar ned och lades så småningom samman till en gemensam landslag under kung Magnus Eriksson på 1300-talet. Långt innan dess hade man dock samlats till ting där landskapslagarna lästes upp av en folkvald lagman. Med jämna mellanrum samlades man också i nationella ting, Landsting, som bland annat hade till uppgift att formellt välja och godkänna kungen.

Västmannalagen

Den äldre Västmannalagen anses vara densamma som Dalalagen. Den ersattes under början av 1300-talet med den nyare Västmannalagen som påminner mer om den uppländska. Liksom i de övriga landskapslagarna är den uppdelad i olika balkar som rör rättegångar, giftermål och arv, våldsbrott och tjuvnad, jordegendomar, köp och gästning, byggande, kyrkoärenden och ärenden rörande kungen. Lagarna är ofta skrivna i fornnordisk stil, rytmiskt berättande och med många alliterationer i texten. En trolig förklaring är just att lagen skulle vara lättare för lagmannen att läsa och för folket att komma ihåg. Texterna är fulla av illustrerande exempel på tvistefrågor och brott;

”Klättrar man upp i mast för skepparens bön, faller ned och får bane därav, han ligge i tretton marker. Klättrar man upp i mast för sitt nöjes skull, faller ned och får bane därav, han ligge ogill. Nu säger hans arvinge att han klättrade upp på skepparens bön, och denne nekar därtill; styrke då det med aderton mäns ed. brister han eden, böte tretton marker.”

(Västmannalagen, Manhelgdsbalken)

Lagarna ger vägledning om vilken påföljd som skall gälla utifrån, som det verkar, inträffade rättsfall. Västmanland var under medeltiden en egen lagsaga, ett administrativt område med sin egen lagstiftning och ting. Västerås var huvudorten, men lagsagan omfattade troligen ännu även Dalarna. Inom landskapen och lagsagorna var mälardalslandskapen uppdelade i hundaren, distrikt med skyldigheter i skatt och ledung. Ledung var den tidigmedeltida organisationen i krig, framförallt till sjöss, som reglerade hur många skepp och mannar varje hundare skulle bidra med i orostider. För varje lagsaga fanns också en lagman som enligt traditionen skulle vara bondson och väljas enhälligt av andra bönder vid ett ting. Under senare delen av medeltiden verkar ämbetet ha gått i arv eller fördelats av den allt starkare kungamakten. Detta innebar

att en viktig funktion flyttades från bönderna till centralmakten, vilket också gjorde att landstingen försvagades.

Brott och straff

Straff som påföljd för något brott var inte generellt lagstiftat ens efter att Magnus Erikssons landslag trätt i kraft. Då straff skulle utdömas följdes de gamla landskapslagarna, och verkställdes på tinget. Det var dock stora variationer i vilket straff man fick beroende på personens ställning i samhället. Samma brott kunde ge olika straff beroende på om man var fri eller träl, rik eller fattig.

Det vanligaste straffet var i allmänhet böter i någon form. Kunde man inte betala böterna utdömdes skam- eller kroppsstraff, ibland t.o.m. dödsstraff. Skamstraff utdömdes vanligen vid olika former av sedlighetsbrott och var mycket offentliga och vanärande. Om en kvinna exempelvis greps på bar gärning vid äktenskapsbrott, och inte kunde betala böter, skulle hon gå genom staden tillsammans med sin älskare till allas åsyn. Var mannen dessutom ovillig till detta, skulle en snara läggas om hans manslem och kvinnan skulle leda honom efter denna runt staden.

Skamstraff kunde kombineras med kroppsstraff som innebar prygling eller stympning. Dödsstraff utdömdes relativt sällan. Även här skiljde man mellan skamliga och icke skamliga dödsstraff. Stening, levande begravning, bränning och hängning var vanärande dödsstraff, medan halshuggning med yxa eller svärd var mer ärorika dödsdomar. För en nutida människa kan det också te sig underligt att brott som stöld straffades med kropps- och dödsstraff medan våldsbrott sonades med böter. Fängelse räknades inte som straff alls, utan endast som en tillfällig förvaring i väntan på att domen skulle avkunnas. Ett av de värsta straff man kunde få var att dömas fredlös, vilket innebar att man saknade allt rättsligt skydd och inte hade någon möjlighet att försörja sig genom hederligt arbete.

Kungamakt, trälar och fria män

Kungamakten under medeltiden var inte den totalitära kungamakt som var i bruk från Gustav Vasa och framåt. Kungen hade i själva verket begränsad makt, och inflytande mest under krigstid, då kungen förde ledungen. Kungen valdes vid de olika tingen i riket som skulle godkänna hans rätt till makten. Kyrkans

roll för kungamakten var betydande, då den kristna läran gav understöd för kungens gudomliga rätt att regera.

Samhällsskillnaderna mellan människorna under medeltiden var enorma. I huvudsak skiljde man människor åt i klasser, men framförallt i fria och ofria. Man får ofta uppfattningen att träldomen upphörde i och med vikingatidens slut, och kristnandet av Sverige. I själva verket lagstiftades det inte mot trälldom förrän under 1300-talet, och kyrkan var själv en av många stora trälägare.

Att vara träl innebar att man var sin husbondes ägodel, att man saknade den frie mannens manhelgd. Trälen var därför rättslös i samhället och ägaren kunde ostraffat sälja eller utöva våld på trälen. Utsattes trälen däremot för övergrepp av någon annan än ägaren utdömdes böter till husbonden för skada på egendomen. Trälarnas barn ägdes också av husbonden på samma sätt som husdjurens avkomma. Å andra sidan hade trälen ägare ansvar för trälen, såväl för dennes hälsa och överlevnad, som dennes tillkortakommanden och brott. En träl var en värdefull tillgång, och lika lite som man i onödan misshandlade eller svalt en ko eller häst, gjorde man det mot en träl. Trälarna kunde uppnå hög status även som ofri genom att inneha tjänst som bryte eller de ja, alltså förman/kvinna för ägarens gårdar. Många trälarna blev också frigivna och tilldelades gård och mark.

Anledningen till att trälldomen upphörde under 1300-talet var delvis till följd av nya lagar, men också för att systemet var oekonomiskt för ägarna. Frigivna trälarna tillhörde ingen ått och tvingades därför ta de allra lägsta tjänsterna som legohjon, ofta hos sina forna herrar. Dessa kunde nu ge de anställda löner, men hade inget ansvar för dem eller för att ta hand om dem under ålderdomen. I många fall verkar levnadsstandarden för människor som frigivits från trälldomen ha försämrats kraftigt då de istället blivit legohjon. Legohjonens arbetsuppgifter skiljde sig inte från trälarnas, och husbonden hade en lagstadgad rätt att aga hjonen. Denna inskränktes inte förrän 1858, då man inte längre fick aga vuxna legohjon utan endast minderåriga. 1920 avskaffades även denna rätt och därmed sista resten av trälldomen helt.

Arbetstips

- Fundera över varför brotten under medeltiden bestraffades som de gjorde, till skillnad från idag. Vad berodde det på?
- Vad skulle det innebära att vara ”fredlös”, som t.ex. illegal flykting i dagens Sverige?
- Vilka skillnader finns mellan människor i samhället idag, synliga och osynliga? Är alla lika inför lagen?

Att läsa vidare

Vill man läsa Västmannalagen i sin helhet finns en översatt version bl.a. i serien *Svenska landskapslagar, Dalalagen och Västmannalagen* av Å. Holmbäck och E. Wessén. *Medeltidens ABC* är bra att använda som uppslagsverk. *I Jarlens sekel* av Dick Harrisson, samt böckerna *I kung Magnus tid*, och *Den dynamiska medeltiden* av Michael Nordberg ger goda inblickar i medeltidens samhälle, politik och rättsväsende.

Kulturmiljöer i Västmanland

De fysiska spåren efter det medeltida samhället finns i såväl stads- och bystrukturer som i enskilda byggnader och platser. I de medeltida städerna Arboga, Köping och Västerås fanns både tingsplats och rådsstugor under medeltiden. En tingsplats utanför städerna som fortfarande är synlig i kulturmiljön, är den för Tjurbo härad på Lundboaberg, nordväst om Tortuna kyrka (Västerås kommun). Rättsskipning och laguppläsningar skedde i stor utsträckning på torgen i städerna, där också offentliga bestraffningar kunde äga rum.

Andra synliga spår av stadsmakten är de fogde- och försvarsborgar som byggdes i anslutning till städerna, som exempelvis Västerås slott. Runt om i landet fanns det också särskilda kungsgårdar som var förvaltningscentraler för kungamakten och stod kungen till förfogande i dennes resor. Tidö, Dovö, Strö, Kungsör, Strömsholm och Väsby i Sala är några av de tidiga kungsgårdarna i Västmanland som ännu finns kvar.

